

RACHEL ELIOR: *MISTYCZNE ŹRÓDŁA CHASYDYZMU*,
PRZEŁ. M. TOMAL, KRAKÓW–BUDAPESZT 2009, s. 303

Przetłumaczona niedawno na język polski książka *Mistyczne źródła chasydyzmu* jest pracą o charakterze syntetycznym, mogącą pełnić rolę wprowadzenia w tematykę chasydyzmu. Jednocześnie stanowi wykładnię poglądów badawczych autorki – profesor Rachel Elior z Uniwersytetu Hebrajskiego, uważanej za jednego z czołowych współczesnych badaczy mistyki żydowskiej. Elior analizuje koncepcje religijne, które uważa za najistotniejsze dla chasydyzmu, osadzając je w szerszym kontekście społecznym i historycznym epoki. Budując swój obraz chasydyzmu, stara się w wyważony sposób rozłożyć akcenty między naciskiem na zjawisko religijne subiektywnie interpretowane przez jego zwolenników a jego uwarunkowania społeczno-historyczne, dzięki którym można zrozumieć kontrowersje otaczające chasydyzm we wczesnym etapie jego rozwoju. Narracja historyczna tutaj jednak nie dominuje, a fakty historyczne służą jedynie lepszemu zrozumieniu doświadczeń, myśli i przekonań uczestników ruchu chasydzkiego.

Książka napisana jest niezwykle plastycznym językiem, odzwierciedlającym przekonanie autorki, że nie powinno się pisać o misticzności „w sposób ezoteryczny”, trudny i niezrozumiały, który dodatkowo zaciemnia i tak już wystarczająco skomplikowaną materię. Swoje tezy badawcze Elior potrafi przedstawić przystępnie, jednocześnie unikając banalizacji języka i zachowując jego plastyczność. Niestety, irytować mogą

powtórzenia obecne w pracy – niektóre myśli dość uporczywie powracają pod inną postacią.

Elior jest badaczką, która obok prac zawierających skomplikowane i nierzadko kontrowersyjne teorie pisze także książki popularne. Taki właśnie przystępny charakter mają *Mistyczne źródła chasydyzmu* oraz nie przetłumaczona jeszcze na język polski *Kabbalah. An Infinitive Expression of Freedom*. Jednak Elior znana jest głównie za sprawą wcześniejszej, bardziej złożonej pracy *The Three Temples* (Oxford–Portland [Or] 2004)¹, uznawanej za jej najważniejszą publikację. Badaczka przedstawiła w niej teorię powstania wczesnej mistyki żydowskiej – *merkawy* i *hejchalot*. Podstawowym mitem wczesnej mistyki jest ascencja do niebiańskich pałaców w celu osiągnięcia wizji Najwyższego oraz wglądu w strukturę i porządek rzeczywistości. Analizując szerokie spektrum tekstów starożytnych, Elior doszła do wniosku, że wczesna mistyka powstała na skutek projekcji kultu religijnego skupionego wokół Świątyni Jerozolimskiej na imaginacyjną rzeczywistość niebiańską. Projekcji tej dokonali cado-kici – grupa kapłanów odsunięta od kultu po powstaniu machabejskim. Łącznik między okresem świątynnym a mistyką *merkawy* i *hejchalot* miała stanowić wspólnota z Qumran. Elior zakwestionowała teorie dotyczące pochodzenia tworzących ją esseńczyków, twierdząc, że w rzeczywistości była to zmarginalizowana grupa cadokitów. Ta grupa religijna, której domenę działania stanowił rytuał świątynny, straciła kontakt ze Świątynią i skupiła się na imaginatywnej przestrzeni *merkawy* i *hejchalot*, gdzie liturgię mają sprawować anielskie byty. Teoria była dość kontrowersyjna, więc wokół książki rozgorzała dyskusja².

¹ Książka jest tłumaczeniem z języka hebrajskiego: Rachel Elior, *Mikdash Umerkava, Kohanim Umalachim, Heikhal Veheikhalot Bamistika Hayehudit Hakduma*, Jerusalaïm 2002.

² Por. krytyczna recenzja Yehudy Liebesa dotycząca *The Three Temples: Y. Liebes, Children of the Sun vs. Children of the Moon*, <http://www.shmoozenet.com/yudel/stories/2003/01/31/liebesOnElior.html> [dostęp: 10.01.10]. Do teorii Elior krytycznie odniósł się także Peter Schäfer, zob. P. Schäfer, *Communion with the Angels: Qumran and the Origins of Jewish Mysticism*, [w:] *Wege mystischer Gotteserfahrung: Judentum, Christentum und Islam*, red. P. Schäfer, E. Müller-Luckner, Munich 2006, s. 17–66. W obronie badaczki stanął Joseph Dan, zob. J. Dan, *Varieties of Religious Experiences*, [w:] *Haaretz*, <http://www.haaretz.com/hasen/pages/ShArt.jhtml?itemNo=289372> [dostęp: 10.01.10].

Pozycja *Mistyczne źródła chasydyzmu* ma bardziej przystępny charakter niż *The Three Temples*. Jak przystało na historyka literatury, badaczka zaczyna swoją pracę od przeglądu gatunków literackich funkcjonujących w obrębie pism chasydzkich. Analizuje kabalistyczne korzenie nurtu poprzez ukazanie obecności mitu luriańskiego w ideach chasydzkich. Zwraca także uwagę na nowe praktyki rytualne, którymi zastępowano tradycyjny aszkenazyjski obrządek³. Praktyki te pochodziły ze szkoły Izaaka Lurii, który był bardzo twórczy w dziedzinie innowacji rytualnych. Następnie Elijor przechodzi do analizy chasydzkiej koncepcji języka. Kolejno przygląda się założycielowi chasydyzmu Izraelowi Baal Szem Towowi – postaci, której obraz zawieszony jest między rzeczywistością historyczną a mitem i fantazją – aby przejść do problematyki związanej z kontrowersjami, które narosły wokół wczesnego chasydyzmu, nieporozumieniami wynikającymi z mylenia go z heterodoksyjnym ruchem mesjańskim Sabataja Cwi. Kolejne rozdziały poświęcone są chasydzkim koncepcjom religijnym: paradoksalnej idei bytu jako nicości oraz idei cadyka. Autorka *Mistycznych źródeł chasydyzmu* pokazuje, w jaki sposób osoba cadyka godziła w sobie duchowość mistyczną i rolę przywódcy społeczności. Powracając do omówionych wcześniej kontrowersji związanych z powstaniem chasydyzmu, przeprowadza analizę porównawczą dwóch postaci: Izraela Baal Szem Towa oraz Jakuba Franka, kontynuatora sabataizmu. Książkę kończy przegląd badań nad chasydyzmem oraz obszerna bibliografia tekstów źródłowych i opracowań, stanowiąca doskonale wprowadzenie dla osób zainteresowanych dalszymi studiami nad tym nurtem religijnym. Przy czym jedynie znikoma część wymienionych prac jest dostępna w Polsce. Poniżej przyjrzymy się wybranym wątkom książki Elijor.

Bardzo interesujący jest rozdział poświęcony chasydzkiej koncepcji języka. Chasydzi dalecy są od takiego postrzegania języka, jakie jest

³ Innowacje dotyczyły zakładania dwóch par tefilin jednocześnie; zakładania tefilin na modlitwę południową; zawiązywaniu węzła tefilin zakładanych na ramię w inny sposób niż do tej pory; zakładania białego stroju jako codziennego. Zmiany obejmowały także normy religijne, w specjalny sposób ostrzono noże do uboju rytualnego, co w praktyce oznaczało, że chasydzi nie będą jeść mięsa sporządzonego przez innych Żydów. Zob. R. Elijor, *Mistyczne źródła chasydyzmu*, przeł. M. Tomal, Kraków–Budapeszt 2009, s. 124.

kojarzone z mistycyzmem – jako niedoskonałego narzędzia niezdolnego do konceptualizacji odmiennej rzeczywistości i oddania doświadczenia. Przeciwnie, według nich język stanowi bardzo szczególne medium łączące człowieka z wyższymi i niższymi światami, które jest niczym „odbicie światła w podobnej do lustra powierzchni – refleks boskiego ducha w ziemskich literach”⁴. Posługując się inną metaforą, chasydzi mówią, że litery języka stają się oknami, przez które można dostrzec nieskończony świat⁵. Pochodzący od nieskończonej istoty święty język sam posiada cechę nieskończoności, a jest nią niewyczerpana wieloaspektowość. Za pomocą różnych interpretacji tekstu można odkryć tysiące możliwych znaczeń zawartych w nim *implicite*. Tym samym język jest dla człowieka przestrzenią wolności. Elior pisze:

Cechą charakterystyczną żydowskiego mistycyzmu jest takie oto spostrzeżenie: jawny sens pisanego tekstu Tory jest normatywny w świecie działania, podczas gdy w dziedzinie myśli jest on otwarty na niezliczone interpretacje⁶.

Docieramy tutaj do jednego z charakterystycznych poglądów badaczki. Twierdzi ona, że w judaizmie, lub przynajmniej w jego mistycznych nurtach, mamy do czynienia z prymatem ortopraksji nad ortodoksją. To znaczy, że posługując się różnymi technikami hermeneutycznymi, wyznawca judaizmu może swobodnie odkrywać nieskończoną liczbę znaczeń zawartych w tekście biblijnym, podczas gdy rytuał jako przestrzeń działania i podstawa codziennego życia jest sferą, której w żaden sposób nie wolno naruszyć⁷.

Niezmiernie ciekawą częścią książki są rozdziały analizujące chasydzką koncepcję nicości. Na przykładzie ruchu chabad Elior pokazuje, w jaki sposób mistycy posługujący się zarówno ascetycznymi, jak i ekstetycznymi technikami dokonują ukierunkowanej przemiany świadomości, dochodząc do przekonania o iluzoryczności rzeczywistości, za którą

⁴ *Ibidem*, s. 76.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 65.

⁷ To właśnie wspomniane wyżej zmiany w rytuale, z perspektywy *etic* mogące się wydawać drobnymi innowacjami, były jedną z najważniejszych przyczyn ataków na wspólnoty chasydzkie.

kryje się nicość. Chasydzi mówią, że w istocie wszystko jest pustką, lecz jest to pustka będąca bezustannie generującym życie źródłem – tożsamym z boskością i stanowiącym cel doświadczenia *unio mistica*.

Autorka wiele uwagi poświęca założycielowi chasydyzmu Baal Szem Towowi, osobowości niezwykle charyzmatycznej i wzbudzającej ambiwalentne uczucia. Jego uczniowie odczuwali przed nim lęk i podziwiali go oraz przypisywali mu mistyczne moce⁸. Wokół tej postaci narosło wiele mitów, tak że trudno postawić wyraźną granicę między fantazją a rzeczywistością. Baal Szem Tow nigdy nie spisał swoich nauk, dokonali tego dopiero jego uczniowie i ich następcy. Nauczanie twórcy chasydyzmu stanowiło przekaz ustny charakteryzujący się własną specyfiką, a zagadnienie recepcji jego spisanych wersji jest wciąż problemem dla historycznie zorientowanych badaczy. Mamy tu bowiem do czynienia z niesłychanie zagmatwaną siecią przekazów i rozmaitych tradycji. Elior jednak bardzo przejrzysto prezentuje zarówno ten, jak i inne problemy badawcze związane z chasydyzmem.

Wiele miejsca poświęcono też idei cadyka w chasydyzmie, uważając ją za centralną dla ruchu. Autorka przygląda się chasydzkiej koncepcji cadyka jako mediatora między różnymi porządkami rzeczywistości. Pokazuje, w jaki sposób godził on życie mistyczne, implikujące samotność i wycofanie się ze świata, z rolą charyzmatycznego przywódcy społeczności. W tym kontekście naprowadza czytelnika na kolejny fenomen judaizmu – paradoksalne współistnienie prawa rytualnego, regulującego praktycznie wszystkie dziedziny życia, i mistyki jako przestrzeni wolności⁹.

Autorka *Mistycznych źródeł chasydyzmu* omawia również kontekst społeczny chasydyzmu, na który składają się żywiołowe reakcje ze strony przeciwników ruchu – *mitnagedim*, według których stanowił on zagrożenie dla tradycyjnego porządku świata. Badaczka pokazuje, jakie były przyczyny takiego stanowiska: podejrzewano, że chasydzi są pod wpływem antynomicznych grup sabataistów i frankistów, czasem też mylono

⁸ *Ibidem*, s. 85.

⁹ Por. także: *Idem, Jewish Mysticism: An Infinite Expression...*, *op. cit.*

ich z nimi. Elior wskazuje też powody takich nieporozumień i wyjaśnia, dlaczego były one bezpodstawne.

Całość badań jest oparta na bogatym materiale źródłowym, co widać w doskonale dobranych cytatach z tekstów chasydzkich. Elior posługuje się klasyczną, historyczno-literacką metodologią badawczą. Przedmiotem jej analizy jest sam tekst jako efekt końcowy myśli, a pytania np. o procesy prowadzące do doświadczenia odzwierciedlonego w tekście nie pojawiają się w przestrzeni analizy badawczej. Badacz o innej orientacji metodologicznej, zwłaszcza podążający ścieżkami wytyczonymi przez Moshe Idela, mógłby zarzucić pracy Elior brak uwzględnienia współczesnych badań nad symbolem, mitem czy rytuałem religijnym, czyli głębszego osadzenia teoretycznego zaprezentowanej analizy. Można się zastanawiać nad nieobecnymi perspektywami teoretycznymi i ich możliwym przełożeniem na efekty badawcze. Jest to jednak kwestia orientacji metodologicznej i wyborów badawczych, gdyż nie sposób odmówić autorce mistrzostwa w obrębie wybranej przez nią metody. *Mistyczne źródła chasydyzmu* to szczególnie kompetentne i w pełni naukowe wprowadzenie w badania nad chasydyzmem, będące jedyną tego typu pracą dostępną w języku polskim, obowiązkową dla zainteresowanych tym tematem.